

צדקה של חסד וצדקה של משפט (בין ישראל לעמים)

א. בבכא בחרא י', ב, איפרא-הורמיז אימיה דשבור מלכה, שדרא ארבע מאה דינרי לקמיה דר' אמי ולא קבלינהו, שדרתינהו קמיה דרבא וקבלינהו משום שלום-מלכות. שמע ר' אמי איקפד, אמר: לית ליה ביבוש קצירה תשברנה (כשתכלה זכות שבידם וייבש לחלוחית מעשה הצדקה שלהם אז ישברו - רש"י)? ובשו"ע יו"ד סי' רנ"ד סעי' א', אסור לישראל ליטול צדקה מן העכו"ם בפרהסיא אבל בצניעא מותר, ומקור הדברים הוא בסנהדרין כ"ו, ב, עיי"ש, והביא בט"ז שם ס"ק ב' תמיהת הדרישה מ"ט שרי בצנעא והרי תהיה לעכו"ם זכות בזה, וכי לית לן בכה"ג, "ביבוש קצירה"? ותירץ שם הט"ז, דלא שייך ביבוש אלא כשהעכו"ם מכוון דוקא לעניי ישראל - וזו היתה כוונתה של איפרא-הורמיז (ועי' מה שתי' הגאון ר' יוסף שאול נטנזון ז"ל ביד שאול הל' צדקה, וחילוקו מסתייע עפ"י מה שכתב הגאון הנצי"ב ז"ל, בהסכמתו לספר "אהבת חסד" של מרן ה"חפץ חיים" ז"ל).

ובשו"ת "דעת כהן" למרן הגראי"ה קוק זצ"ל, כתב ליישב תמיהת הדרישה ד"חזינן דקבלת צדקה דיחיד קילא טובא מקבלת צדקה דרבים. וצריך לומר

דעיקר "ביבוס קצירה" שייך דוקא בצדקה דרבים [כזו של איפרא-הורמיז], דאלימא טובא זכותא דידה, ... ולא בצדקה דיחיד" (עמ' רמ"ז).

ולענ"ד נראה ליישב בדרך אחרת, דנחזי אנן: עכו"ם מצווין על הצדקה או אינן מצווין? - והנה הדברים מפורשים בח' הר"ן סנהדרין ג"ו, ב, ד"ה ויצו וכו' ואמרינן [ג"ו, ב] בניו לדין ביתו לצדקה, אלמא דבצדקה נמי מחייבי, ואשכחן דמיענשן עלה, דכתיב ויד עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל ט"ז, מט). וכך כתב שם רמ"ה לדף ג"ז, סד"ה כתיב, ובמהרש"א שם ג"ו, ב, בד"ה בפירש"י וכו'.

והנה תמה מרן הרב זצ"ל, בהמשך תשובתו ב"דעת כהן", על עיקרה דמילתא, שאמרו חז"ל דיש להמנע מלקבל צדקה מן העכו"ם משום "ביבוס קצירה", והרי לדעת הרמב"ם חייבים אנו לכוף את כל באי העולם, לקבל מצוות שנצטוו בני-נח (הל' מלכים פ"ח, הל' י'), ועאכו"כ לסייע בידם לקיים מצותם, ואם כן היאך נמנע מהם לקיים מצוותם? (שם, עמ' תכ"ה)*.

אלא שמרן הרב זצ"ל מסתפק שם אם כ"נ חייבים בצדקה, ולפי מה שיבואר להלן הרי יתכן שזו פלוגתא דרבנותא, ומלשון הרמב"ם נראה דאינם חייבים בה,

* ועפ"י דברי מרן הרב זצ"ל, דבמה שנתחייבו ב"ן, אדרבה מצוח עלינו לסייעם, מיושב ברווחא מה שתמח בהגחות אשרי לראי"ש ב"ב פ"א ס"י ל"ו, מאי שנא צדקה שאין מקבלין מהם, ומאי שנא נדרים ונדבות דמקבלין מהם! דאפשר לומר דכיון דב"ן נצטוו על עבודה-זרה, הרי כל שמקריב לגנות ולא לעי"ז, מצוח קעביד דפריש מעי"ז ובכח"ג מצוח עלינו לסייע לו. וכך כתב בראשון לציון הל' צדקה ס"י רנ"ט סעיף ד' "אי נמי שאני קרבן דשמא גירות איזדריק ביח".

ומצאתי לי תנא דמסייע, הגאון ר' יחושע אייזיק חריף ז"ל מסלוניס, שכתב בספרו מרבח עצה (ס"י ט"ו) דאחני לן טעמו של הרמב"ם ז"ל בקרבנות, גבי קדשי-עכו"ם וכו', דחקרבה זידתו אינה בכוונה רצויה כמו בקדשי ישראל, רק בכדי שלא ימשכו להקריב לעבודה זרה. ואפשר דמח"ט מילתא דמיבעי ליה בהגחות אשרי, פשיטא לחו לתוספות (ב"ב ח', א', ד"ה יתיב) דאפילו כל "דחוי כמו קרבן" מקבלין מהם, וכעובדא דטייעא דנדב שרגא לבי כנישתא, משום דכאמור דפריש בכח"ג מעבודה זרה, ועכו"ם מוזחרין על כך, ולכן לית בה משום ביבוס קצירה.

ברם מדברי הרמב"ם עצמו נראה דלא ס"ל שחקרבת קרבנות לדי' זהו חלק ממצותן שלא לעבוד ע"ז, שחרי כתב בפ"י מחלי מלכים חל' י' "בי"נ שרצה לעשות מצוח משאר מצוות התורה, כדי לקבל שכר, אין מונעין אותו לעשותה כחלכתה, ואם הביא עולח מקבלין ממנו". והשתא אם כדברינו מה חידוש יש בדבר? ועל כרחק ס"ל לרמב"ם כהגחות אשרי, וצריכים לתרץ כמו שכתבו שם שכל שלא בא לכפרה אין בו משום ביבוס קצירה.

אולם לשיטת הרמ"ה והר"ן ומהרש"א, שכתבו בפירוש שב"נ חייבים בצדקה (וזה גם דעת הרוקח בסי' שס"ו), תמיהת מרן הרב זצ"ל במקומה עומדת.

ב. ונראה לומר דבמצות צדקה ישנם שני צדדים: צד חברתי וצד מוסרי. הצד החברתי - טובת המקבל שנעזר ממצוקתו, והצד המוסרי - טובת הנותן שמתרגל ומתחנך לנדיבות-הלב. ושנינו במס' סוכה מ"ט, ב, וא"ר אלעזר אין צדקה משתלמת אלא לפי חסד שבה, וכתב מרן המהר"ל מפראג: "שכר הצדקה לפי גמ"ח שבה, היינו שיתן הנותן מצד הטוב שבו שהוא נפש טובה, ולכך אמר רודף צדקה וכו', [כי] כאשר העני בא אליו ומבקש ממנו, ועושה בשביל שלא יוכל לראות בצרתו ונותן לו, אין זה מורה על הטוב שבו" (נתיבות עולם, נתיב הצדקה, פרק א') וכן: "לפי גמ"ח שבה - 'כפי מדת טובו של נותן, כאשר נותן הצדקה בעין-יפה, שזה נקרא איש טוב" (נתיב גמ"ח, ספ"ב). ועי' לקוטי מהר"ן תניינא סי' ד': "כשמתחילין להתנדב לצדקה, אזי צריכים לשבר האכזריות שלו, להפכו לרחמנות, וזהו עיקר עבודת הצדקה".

ומקרא מלא הוא: "וישמחו העם על התנדבם, כי בלב שלם התנדבו לד'" (דברי-הימים א', כ"ט, ט) *.

* ועל פי חסברת זו, יוטעם לנו תירוצו של חר"י בתוס' ב"ב ח', ב', ד"ח אכפיה וכו', דחקשו שם היאך מצינו דין כפיה בצדקת, והרי כל מצות עשה שמתן-שכרה בצדה אין בית דין מוזהרין עליה וכו' ולר"י נראה דבצדקה כופין משום דאית בה לאו, דכתיב בה לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ וכו'. והיינו שעיקר חכפיה היא, משום חובתנו להדריך כל אדם מישראל לנדיבות הלב ולפתיחת הלב. והדברים תואמים את שיטת חר"י בבא-קמא דף ל"ו, דחא דכפיי רבא לרינ בר אמי, היינו עד שאמר רוצה אני, והיינו עד שחביא אותו לרצון עצמי של מתן צדקה. ולכאורה שיטת חר"י קשה לחולמה, דאם עיקר החיתור לכפות הוא משום טובת העניים, למח לנו שיאמר "רוצה אני" ועד כאן לא שמענו מסוגיית חגמי בראש חשנה ו', א', אזחרח לביד שיעשוך (שזה כולל גם צדקה - כדדרשינן שם "בפך - זו צדקה", שחוקשה גם בזה לקרבנות, עי' שו"ת חת"ס יו"ד סי' רמ"ב שהבין כך בשיטת חרשבי"א שם, וכך כתב בחי' חרמב"ן ב"ב שם), והיינו בצדקה שנתחייב בה עיי נדר שחוציא מפיו ברצונו החפשי, ומחייט גם כפייתו צריכה להיות עד שיאמר רוצה אני, והיינו שבסופו של דבר

ובפירוש המשניות לאבות פ"ד מט"ו, שנה לנו הרמב"ם: "והכול לפי רוב המעשה - כשיתן האדם למי שראוי אלף זהובים בבת אחת לאיש אחד, ולאיש אחד לא נתן כלום, לא יעלה בידו מידת הנדיבות בזה המעשה האחד הגדול, כמו שמגיע למי שהתנדב אלף זהובים, ונתן כל זהוב מהם על צד הנדיבות, מפני שזה כפל מעשה הנדיבות אלף פעמים, והגיע לו קנין חזק".

[ועי' ירושלמי שקלים פ"ב, ה"ג, והעמדנו עלינו מצוות לתת שלשים השקל וגו' - ר"ח בשם ר' אחא מכאן שצריך לשלש שקלו ג"פ בשנה. וכתב ע"ז הגאון "צפנת פענח" בפ"ז ממתנ"ע הל' ה': "ומדברי הירושלמי משמע, דאם נתן בבת אחת לא יצא, רק דצריך לשלשם". ועי' ב"ח טור או"ח סי' תרצ"ה ד"ה וצריך וכו'].

והשתא נראה דחלוקה מצות-צדקה בישראל ממצותה בעכו"ם, דישראל עם-קדושו נתחייבו במצות צדקה משני צדדיה, גם מצד העזר לזולת וגם מצד החסד והנדיבות, ואילו בני-נח לא נתחייבו אלא מצד העזר לזולת במצוקתו, ואילו על חנוך עצמם לחסד ולנדיבות לא נתחייבו (וכן מה שאמרו בב"מ ל"ב, ב', אוהב לפרוק ושונא לטעון, מצוה בשונא כדי לכוף את יצרו - אפשר דב"נ יהיה מחויב להקדים פריקה לטעינה, דכדידיה אין חיוב כפית יצר, אלא שצ"ע אם צער בעלי חיים דאורייתא גם בכ"נ).

ונפקא מינה היכא דלא קיימו עניים, דעל מה ששינונו בכ"ב ט', א, לעולם אל ימנע אדם עצמו משלישית השקל בשנה, ופסקה הרמב"ם בפ"ז מהלכות מתנות עניים הל' ה', כתב הגאון "צפנת פענח" שם: רוצה לומר דזה מוטל עליו חיוב לחפש עניים, וציין לעי' בשבת ק"ד, א, "מה דרכו של גומל חסד לרוץ אחר דלים" (ועי' מה שכתב הרש"ז פינס ז"ל בספרו המצויין "מוסר המקרא והתלמוד"

יתן מרצונו, אבל בצדקה רגילה שאמדוחו גבאי צדקה וחייבותו, מנא לן דהכפיה צריכה להיות עד שיאמר רוצה אני?

ברם עפ"י האמור, דעיקר הכפיה בצדקה היא על מידת הרצון והנדיבות, - כדעת הראי" בתוספות - שפיר בעינן גם בסוג צדקה זו לחניע למידת רצון מלאה.

פרק ז', ב, "צדקה אינה אלא סעיף ממידת החסד", ובהערה שם הביא הגמ' בשבת והוסיף: ובוזה נתיישרה קושיית התוספות בעבודה זרה י"ז, ב, ד"ה ובגמ"ח לא וכו'). וכך כתב קדוש-ד' הגר"ח בן-עטר ז"ל בראשון לציון ריש הל' צדקה (סי' רמ"ז): "דאפילו מבלי תובעים אותו, מצוה על האדם להפריש מממונו לצדקה, ולחפש עני לתת לו" (ואין להקשות על דבריהם ממה שאמרו בזה בר"ה דף ד', א, בתר"ה צדקות, ובר"ן שם ד"ה צדקה וכו', דהתם מיירי בצדקה נוספת שנתחייב בה מרצונו).

לעומת זאת ניתן לומר שבני נח נתחייבו בצדקה, רק היכא "דקיימו עניים", שהעניים מבקשים צדקה.

אמנם מצינו בתוספתא גיטין, ומייתי לה בירושלמי גיטין פ"ה הל' ט': עיר שיש בה גויים וישראל, מעמידין גבאי גויים וישראל, וגובין משל גויים ומשל ישראל וכו'. ולמדנו שגם מינוי-גבאי והקמת-קופה נכללים בחיובי צדקה של עכו"ם, היינו טעמא דדברים אלו נקבעים לפי צרכי העניים במקום ויכולת הנותנים, והגבאים אינם אלא יד-עניים, וכלישנא דרב יוסף "אנן יד-עניים אנן" (בבא קמא ל"ו, ב), וכשם שעכו"ם חייבים לתת לעני הפושט יד והמחזר על הפתחים, כך חייבים לתת גם לגבאי צדקה, שכל שיש עניים במקום, שפרנסתם מוטלת על אנשי המקום, מקרי "קיימו עניים", וככה"ג אפילו כשהגבאי מחלק צדקה של עכו"ם לעניי ישראל, לית בזה משום "ביבוש קצירה".

והשתא נראה לומר דכמה דברים אמורים, כשהגבאי גובה את הצדקה הקבועה, כפי שאמדוהו ליתן, שהרי כאמור זוהי מצותו של הנותן, ואדרבה בכה"ג חייבים אנו לסייע לעכו"ם לקיים מצותן, מה שאין כן כשעכו"ם מתנדב יותר מחובתו, וממציא כסף לגבאי-צדקה - אותה דרגת התנדבות רק ישראל נתחייבו בה, ואילו עכו"ם אינו מחויב עליה כלל, וכשעכו"ם עושה כך, בכה"ג הנהו חורג ממצות-צדקה של בני-נח, ומקיים מצות-צדקה כפי שנצטוו ישראל, במדת חסד ונדבת-לב, וזכות גדולה זו עלינו למנוע ממנו משום "ביבוש קצירה".

וזהו ששנינו בנידון של איפרא-הורמיז, דמלבד התובה שודאי מלאה כמקובל, שדרא תרומת-צדקה נוספת לקמייהו דחכמי ישראל, ובכה"ג קבע רב אמי דאין לקבל ממנה משום "ביבוש קצירה", אבל כעני ישראל המבקש מעכו"ם צדקה בצנעא, דבכה"ג לית בזה משום חילול השם, וכיוצא בזה בגבאי-צדקה הגובה את מכסת הצדקה הקבועה, אדרכה מצוה קעבדי, ולית בה כלל משום "ביבוש קצירה", דעל צדקה זו גם בני-נח נצטוו. וסלקא לה הסתירה, בין ההלכה הפסוקה דמותר לישראל ליטול צדקה בצנעא מעכו"ם, להך ד"ביבוש קצירה".

ג. ולפי האמור נראה להדגיש, כי גם אילו היתה איפרא-הורמיז ממציאה צדקה זו לעניי עכו"ם, גם אז היתה זו זכות לה, בצדקה נוספת זו, אלא שברור שלעניי ישראל היתה זכותה בזה גדולה יותר.

ואולי ניתן להביא ראיה לדברינו ממה שמפורש: "ורבא [שהסכים לקבל את הצדקה, טעמו היה] משום שלום-מלכות", ובכדי שלא לעבור על "ביבוש קצירה" - "לעניי עכו"ם יהכינהו". והנה אם בשעה שקיבל רבא את כסף-הצדקה היתה מראש כוונתו לחלקה רק לעניי עכו"ם, מדוע אפוא הוזכר אצלו הטעם של שלום-מלכות? וקדוש-ד' הגר"ח בן-עטר ז"ל, בעל "אור החיים", בספרו "ראשון לציון" הל' צדקה סי' רנ"ד, הרגיש בזה ויישב דעצם הקבלה של רבא, גם היא לזכות נחשבת, שמסרו צדקה לידי ישראל, ולכן נחוץ היה נימוק נוסף זה להצדקת המעשה. [ועל דרך זה אפשר להוסיף עוד טעם עפימ"ש ביד רמ"ה, בסוגיא, סוף סי' קל"ב, שגם אם נתחלקה הצדקה לעניי גויים, נהנו ממנה בעקיפין גם עניי ישראל "דכיון דיהבינן להו לעניי גויים, רויחא להו מילתא לעניי ישראל במעות דידן, דלא צריכינן למיתב מינייה מידי לעניי גויים, ושקלי להו עניי ישראל לכולהו, ואשתכח דמתהני להו לעניי ישראל כהאי ארנא וכו'"].

וסברא זו של אור החיים צ"ע, שאם זו היתה דעתו של רב אמי, ובגלל זה סירב לקבל את הצדקה, אם כן במה הוצדק בסופו של דבר מעשהו של רבא גם אם החלוקה היתה לעניי-עכו"ם?

ואמנם אפשר לחרץ ולומר, דרב אמי כשלעצמו סבר, שמן הראוי היה שרבא גם הוא לא יקבל כל עיקר, כדרך שנהג הוא, אלא שגם אם קיבל [או משום דלא ס"ל שעצם הקבלה היא זכות, או משום דס"ל שנימוק שלום-מלכות מכריע], הרי לכל הפחות "איבעי ליה למיפלגינהו לעניי עכו"ם", בכדי למעט את הזכות עד כמה שאפשר.

ברם מדברי המהרש"א שם, משמע דלא ס"ל סברא זו של בעל אור החיים שכן כתב בטעמו של רב אמי דלא קבלינהו, משום שבמקומו לא היו עיי עכו"ם, ומשמע דאילו היו שם, היה גם רב אמי מקבל ומחלק להם.

ואם כי כאמור, אפשר לומר דלרבא הנה נוסף על צד-הקולא שעל ידי החלוקה לעניי עכו"ם, נחוץ לנו גם הנימוק הנוסף של שלום-מלכות, להכריע כנגד הסברא של הזכות שבעצם הקבלה [וטעם זה היה מכריע גם אצל רב אמי אילו היו במקומו עניי עכו"ם], ברם לפי דברנו השאלה מיושבת ברווחא, והיינו שסוג-צדקה זה החורג מחובת צדקה רגילה, זכות הוא לנותנה, גם אם הכסף מתחלק לעניי עכו"ם, ועל כן נזקק גם רבא לנימוק של שלום-מלכות, שבגללו הסכים לקבל את הצדקה של איפרא הורמיז, גם אם חשב מראש לחלקה לעניי עכו"ם.

אכן בצדקה רגילה, שמתחייבים בה גם בני-נח, אין כלל הדין של "ביבוש קצירה", על כן מותר לישראל ליטול צדקה בצינעא מעכו"ם.

ומצאתי שהקדימני בעיקר הסברא, אחד גדול איש-ירושלים מלפני כמה דורות, הרב אליהו יוסף ריבלין ז"ל בספרו "אהלי-יוסף" - ירושלים תרכ"ח - בדיני צדקה אות ח', וכתב שם בקיצור בישוב הקושי מדוע נזקק רבא גם לטעם שלום-מלכות: "והנה הצדקה וחסד, כיון שאינם ממצוות שלהם וכו', הוא אפילו לעכו"ם, ועל כן יש בזה נמי משום ביבוש קצירה", אלא שלא הרחיב הדברים.

וכראשון לציון, שם סי' רנ"ט סעי' ד': "ונראה לומר דהיינו טעמא דדייקינן מילת קצירה... דבהכרח מיירי בזכות דשייך בו זריעה [וקצירה], כאומרו זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד] היא דמהניא להו להאריך קיצם".

ד. ושיטת הרמב"ם היא לכאורה, דבני-נח לא נצטוו על הצדקה, שהרי כתב בהל' מלכים פ"י הל' י': "בן נח שרצה לעשות מצוה משאר מצוות התורה וכו', אין מונעין אותו וכו', נתן צדקה מקבלין ממנו".

והנה הקושי מהגמ' בסנהדרין דף נ"ז, ב', "ביתו - לצדקה", אפשר לתרץ שהרמב"ם יפרש "ביתו - לצדקה" כפירש"י שם, דף נ"ו, ד"ה דיני קנסות, דצדקה - היינו פשרה (ועי' מה שכתב בזה הגאון ר' מאיר-שמחה ז"ל, במשך חכמה פ' וירא, על הפסוק כי ידעתיו וגו')*.

ברם מה נעשה להך קרא דיחזקאל שהביא בחי' הר"ן, שנענשה סדום על אשר "יד עני ואביון לא החזיקה", וכן לתמיהת הדרישה - דהרי בפרוש פסק הרמב"ם דמותר לו לישראל לקבל צדקה מעכו"ם בצנעא (מתנות עניים פ"ח הל' ט), וכיון דלאו מצותו וחובתו קא עביד, הרי זכות היא לו, ויש בזה משום "ביבוש קצירה"?

* ובכלי חמדה ר"פ וירא, העיר על דברי חי' חר"ן והמתרשיא, דלפי דעתם צדקה ממש הוא ולא פשרה, אמאי דוקא ביתו [אלו הנשים] לצדקה? ולענין נראח לתרץ, דאטו בקרא כתיב ביתו לצדקה, וברי מקרא כתוב בתורה כך: כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו וגו' ושמרו דרך ד' לעשות צדקה ומשפט, ומקשה רב חמונא דא"כ נלמד מכאן דאשת [ביתו] מיפקדא [על הדין], וחוא מתרץ דכיון דבקרא נזכרת גם צדקה, אפ"ל דבניו מצווין גם על צדקה וגם על משפט, ואילו ביתו [אלו הנשים] מצווין רק על צדקה, ולא קשה מידי.

וראיתי ביד אליהו (לובלין) סי' ל"ח, שחעיר דמאברהם ליכא למילף דמדת חסידות חיתח בו, עיי"ש. ולענין לאו מילתא היא, דחלימוד אינו מקרא דאברהם אלא מויצו וגו', וקרא דאברהם שנאמר בו אשר יצוה, בא לכמדנו דויצו כולל לא רק משפט אלא גם צדקה, דזוהי כוונת ר' יוחנן: ויצו - אלו חדינין, וכן הוא אומר כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' (סנהדרין נ"ו, ב'), ושפיר ילפינן מכאן - לשי' חרמ"ח וחי' חר"ן והמתרשיא - דבני-נח נצטוו על הצדקה.

ולכן נראה לומר, שגם הרמב"ם סובר בעיקר הדין, דבני-נח נצטוו על הצדקה, אלא שדעתו היא שאינם מחויבים לתת צדקה כשאינן תובעים מהם, וחיוכם הוא רק בדקיימו עניים ומבקשים מחייתם (כאמור לעיל בשיטת הרמ"ה וחי' הר"ן), ולכן נענשה סדום על אשר "יד עני ואביון לא החזיקה". ומיושב אפוא גם לדעתו, דבשעה שעני מִישראל בא לבקש צדקה, בכה"ג חיוב יש גם על העכו"ם ומצוה קא עביד.

ומה שלא הזכיר מצות-צדקה בין שאר מצוות בני-נח, הנה לא מיבעי אם מפרש "ביתו - לצדקה" היינו פשרה, כפירוש רש"י, הרי לא הוזכרה מצוה זו של צדקה לעניים בפירוש בגמ', אלא גם אם הוא מפרש "ביתו - לצדקה" היינו צדקה ממש, כפי' חי' הר"ן, נראה לומר דלדעת הרמב"ם מצות צדקה של ב"נ איננו מצוה באנפי נפשה, אלא כיון דילפינן לה מקרא דויצו, הריהי חלק מהדינין שנצטוו עליהם בני-נח וכלולה בתוכם, והדברים נראים דכיון דאין כאן צד-חיוב מטעם נדיבות-לב, אלא מצד ההכרח להחזיק יד עני, הנה סוג צדקה כזה כלול במשפט ונלמד כאמור מקרא דויצו (ועי' רמב"ן בראשית י"ט, ה, ורבינו בחיי שם י"ח כ). ואפשר שגם הרמ"ה, הר"ן ומהרש"א, לכך נתכוונו.

ואמנם מצאתי שהגאון מהרש"ם ז"ל מברעזאן, הסביר שיטת הסוברים דב"נ נתחייבו בצדקה, דס"ל דצדקה הוי אביזרייהו דדינים, (תכלת מרדכי פ' בראשית, נר מצוה אות י'), וכך הסביר גם הגאון האדר"ת ז"ל בספרו "תשובה מיראה" [ירושלים תרס"ו, ונספח עתה לרמב"ם הוצאת שולזינגר] רמב"ם, פרק י' מהלכות מלכים הלכה י'. והרי לנו דעיקר חיובם הוא מצד חובת העזרה לנצרכים.

ובתורה שלמה בראשית י"ח, יט, אות ר', הביא בשם ספר לבנת הספיר: "ונראה בעיני מדכתיב ויצו ד' א' ואיתערו א' אלו הדינים, ובכלל הדין ומשפט, צדקה לפרנס העניים, משל למלך שהיו לו בנים גדולים וקטנים, חכמים וטפשים, נתן הממון ביד הגדולים והחכמים לפרנס הקטנים והטפשים, וכי לא יהבי להו הוו גזלנים, וכתיב מכל עץ הגן אכל תאכל --- קרי ביה

תאכיל, פירוש [תאכיל] לכל הצריך לו, והם [אנשי סדום] מנעו מזוני מעניינים".

ובלוח-היובל של מוסד "עזרת תורה" - ניו יורק תרצ"ו - מצאתי איגרת-ברכה של הגאון ר' איסר זלמן מלצר ז"ל, ובה הוא מעלה יסוד זה שצדקה אף היא כלולה בדינים שנתחייבו בהם בני-נח, מתוך דרשת חז"ל במלחמת המלכים נגד אברהם אבינו, שנאמר שם "ויכואו אל עין משפט - עין שעשתה מידת הדין בעולם [הכוונה היא לאברהם אבינו] - בקשו לסמותה" (בראשית-רבה פ' מ"ב, יא) והגרא"ז מבאר את המדרש על פי הכתוב: "כי ידעתיו וגו' ושמרו דרך ד' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית ח"י, יט), והנה הוקדמה כאן צדקה למשפט, והרי מהראוי היה ללכת לפי הסדר, שחייב אדם ראשית כל לנהוג לפי המשפט, ורק אחר כך לקיים מצות צדקה, וכמו שנאמר בדוד המלך שעשה משפט וצדקה? אלא שבא הכתוב ללמדנו שישנה צדקה שהיא עצמה בגדר של משפט, וזהו מה שעשה אברהם אבינו שפירסם את מידת הדין בעולם, והיינו שלימד ברכים ושינן לכל באי-עולם שמחוץ לצדקה של חסד (שבה לא נתחייבו בני-נח), קיימת גם צדקה של משפט, ומניעת צדקה זו היא כמו גזל ממש.

ולפי הסברה זו של הגרא"ז מלצר ז"ל, בדיוק לישנא דקרא "ושמרו דרך ד' לעשות צדקה ומשפט", דהיינו צדקה שהיא בגדר של משפט, שחובתה באה מצד הדין ולא דוקא מצד החסד, הדרנא לשיטת הרמ"ה והר"ן והמהרש"א, שלפיהם למדה הגמרא בסנהדרין מהך קרא גופא, דבני-נח נצטוו על הצדקה, שאפשר כאמור שגם לשיטתם אין זו מצות-צדקה מחורת החסד שנצטוו בה ישראל, אלא מצות-צדקה מצד הדין, צדקה במצבים קשים של סבל הזולת, שאז היא הופכת לחלק מדיני בני-נח.

אכן, מידת הדין הזאת של משפט-הצדקה, שנעשתה על ידי אבינו הראשון, היתה מכוונת כלפי כל באי-עולם, ואילו מעצמו תבע הרבה יותר מזה. והעירני בני

יקירי הרב פתחיה שליט"א, למה שכתב מורי ורבי הגרי"מ חרל"פ זצ"ל בספרו "מי מרום - נימוקי המקראות" (ירושלים, תשי"ז) עמ' נ"ד: "שכן מידת החסד של אברהם אבינו, לא היתה רק מצד התעוררות הרחמים על אחרים, כי אם מצד עצמיותו להיטיב ולעשות חסד".

ובמקום אחר הוסיף לבאר, שמידת-חסד זו נתחדשה באברהם אבינו, אחרי שנכנס בברית המילה: "וכן בכחינת החסד של אברהם אבינו - חילוק גדול היה בין לפני המילה לבין אחר המילה: שמקודם היה החסד שלו, רק כשנזדמן לו עם מי לפעול חסד --- אבל אחר המילה נתגלה בו חסד עצמי --- ודרך אחר החסד, ישב פתח האהל כחם היום - יושב ומצפה שיעבור מישהו שיוכל לעשות עמו חסד" ("מי מרום" חלק שמיני - ירושלים תשכ"ט - עמ' ע"ה).

ואמנם כך שנינו באבות דר' נתן, נוסחא ב', פרק י"ד: "אמר לו [הקב"ה]: איוב, עד מתי אתה משתבח? אתה - אם לא בא עני בתוך ביתך, לא היית מרחם עליו, אבל אברהם לא עשה כן - אלא מיום שלישי למילה הלך וישב לו על פתח אהלו, שנאמר והוא יושב פתח האוהל כחום היום" - והרי לנו שמידת-חסד זו נתחדשה אחרי ברית המילה.

ולפי דרכנו למדנו שאיוב ראה את עצמו כממלא חובתו בשלמותה, אעפ"י שלא יצא לחפש עניים ורק נענה לבקשת העני שהגיע אליו, והיינו כאמור שבני-נח לא נתחייבו ביותר מזה.

ובענין מינוי גבאי צדקה, אפשר שמחויבים הם, כגי' התוספתא דגיטין, דגם זה נכלל ב"קיימו עניים" כמו שכתבנו לעיל, ומה שהשמיט הרמב"ם הלכה זו מהלכותיו, אפשר שכשם שלא פירט לן פרטי שאר הדינים שנצטוו ב"נ, כך לא פרט פרטי סדרי הצדקה אצלם.

ויתכן דס"ל להרמב"ם, דבאמת אינם מחויבים בזה כלל, ומה שאמרו שם בתוספתא כפי הגירסא בירושלמי שם פ"ה, הלכה ט' "מעמידין גבאי גויים", אפשר דגם זהו רק משום דרכי-שלום, אבל חיוב אין בזה, וסיוס דברי התוספתא שם -

"משום דרכי שלום" - עולה על כל האמור למעלה. ותנא דמסייע לו לשון התוספתא כפי הגירסא בירושלמי עבודה זרה, פ"א ה"ד, ששם לא הוזכר כלל מינוי גבאין מן העכו"ם, אלא "אם נותנין הנכרים לגבאין - גובין מהן" (והרי על פי זה ממש ניסח הרמב"ם את לשון ההלכה: "אם נתן צדקה - מקבלין ממנו"). והשתא דלא קשה מידי מהתוספתא, אפשר לומר גם בשיטת הרמ"ה וחידושי הר"ן דרק בשעה שמבקשים מהם צדקה נתחייבו ב"נ, אבל במינוי גבאין ובנתינה לגבאין לא נתחייבו כלל.

ה. והנה הט"ז שם הסביר טעם ב"יבוש קצירה", שהוא משום הארכת הגלות, [ודחה סברת הדרישה, שיחיד המקבל צדקה כיון שהוא נהנה - מותר, --- דהיאך נתיר לו להאריך הגלות בשביל הנאתו!], ובעקבותיו כתב מרן הגראי"ח קוק זצ"ל: "לולא דברי רבותינו בעלי התוס', וסתימת דברי שאר הפוסקים שמימיהם אנו שותים, הייתי אומר דכל הטעם ביבוש קצירה תשכרנה, שזה קאי על המשכת המלכות, אין שייך כי אם בצדקה שכית-המלכות נותן, אבל בנכרים יחידים לא שייך טעם זה, ומשו"ה לא מצינו ענין זה כי אם גבי אימיה דשבור מלכא, והיה יוצא לפי"ז דין חדש, דכרבים ואינו מבית המלכות, אין שם איסור כלל - אבל מה נעשה לרבותינו בעלי-התוספות שהקשו (ב"ב ח', א, ד"ה יתיב וכו') מהא דביהכנ"ס בעובדא דטייעא, אסוגיא דב"ב, וסתימת הפוסקים שלא נקטו חילוק כלל בין בית-המלכות לשאר יחידים, דלא משמע הכי, וצריכים אנו לקבל באימה את דעתם הרחבה מדעתנו" (דעת כהן, עמ' רמ"ז). ויש להוסיף לדבריו שכך משמע גם מהרמב"ם שכתב דעכו"ם שנתן צדקה מחלקין [דוקא] לעניי עכו"ם - עיי"ש בכס"מ ובלח"מ - שמע מינה דגם עכו"ם יחיד המתנדב, יש בו משום "ביבוש קצירה", ועל כן אין מוסרים הצדקה שלו לעניי ישראל.

וסברא זו שהעלה מרן הרב זצ"ל, הקדימו בה הקדוש בעל אוה"ח בראשון לציון הל' צדקה סי' רנ"ד ס"ק ב' "דלא חיישינן להא דכיבוש קצירה תשברנה אלא צדקה שעושיין המלך או השרים דהונו בכללות, ויכריע להאריך זמן גאולתם, אבל בצדקה שעושה איזה יחיד, יבטל הוא וצדקתו" - ופלא שלא עמד על סתירת הסברא מדברי התוס' וכן מדברי הרמב"ם.

ולענ"ד נראה לדון בעיקר סברתו של הט"ז, ממה שאמרו בגמ' ב"ב ד', א, מפני מה נענש דניאל מפני שהשיא עצה לנבוכדנצר שנא' ועיויתך במיחן עניין הן תהוי ארכא לשלותך, והנה במקרה זה לא היה כלל חשש של הארכת הגלות, שהרי נגזרה גזירת גלות של שבעים שנה, ובמות נ"נ נמשכה הגלות אצל אויל-מרודך וכו'.

ועל כרחק צריך לומר שעיקר הטעם הוא, משום שהצלחת גוי רשע, ולא רק מלך ושר, אלא אפילו יחיד, יש בזה משום חילול השם, באמור "הנה אלה רשעים ושלוי-עולם השגו חיל" (תהלים ע"ג, יב). ועי' רמב"ם ספי"ב מהל' רוצח: ואסור להשיא עצה טובה לעכו"ם או לעבד רשע וכו', ומקורו הוא מהך דבבא בן בוטא שנתן עצה להורדוס, ולא חילק הרמב"ם כלל בין עצה למלך רשע - שמאריכה מלכותו - לעצה ליחיד, ועל כרחק כמו שכתבנו, ומעתה מוכן מדוע לא חילקו בעלי התוס' והפוסקים בין צדקה של בית-מלכות לבין צדקה של יחידים.

ו. ולפימ"ש לעיל - יוסבר יפה ענינו של דניאל. דהנה אילו יעץ דניאל בצורה סתמית לתת צדקה לא היה נענש כלל, דגם ב"נ מחויב היה בזה, ברם מצינו ברש"י סוטה כ"א, א, ד"ה הן תהוה, שדניאל נתכוון לטובת עניי ישראל (ומקורו הוא במדרש תנחומא משפטים, סי' ד', ובמדרש רבה משפטים פרשה ל', כ"ד), וכהתאם לעצתו של דניאל "היה נ"נ מקבץ בכל יום עניי ישראל וכו' ומפרנסן", והיינו שנתן נ"נ יותר מחובתו, ולא עוד אלא שהיה מזמין העניים לכוא אצלו,

והיתה בזה אפוא משום מידת-צדקה של ישראל, גילוי מדת חסד ונדבת-לב, ובכה"ג עבר כאן דניאל על דין "כיבוש קצירה", דהצלחתו של נ"נ - ששרף את בית-המקדש - שנה נוספת, היה בה משום חילול-השם, ולכן נענש דניאל על שגרם לחילול-השם.

ואם כי כאמור דניאל לטובה נתכוון, ברם דעת חז"ל לא הסכימה לדעתו, דאע"ג דקיי"ל, ד"היכא דלא אפשר - חיותי" הוא " (סנהדרין כ"ו, ב), ובכה"ג מותר לקבל צדקה מן הגוי גם בפרהסיא, סבירא להו לחז"ל דלא כל המדות שוות בחילול השם (ויש חילול השם שהוא דוחה נפשות - עי' יבמות ע"ט, א), ואף שהיה הדבר נוגע לפקוח נפש דישראל, לא היה דניאל רשאי להשיא עצה להמשכת שלותו של נבוכדנצר.

ולמאן דאמר שעונשו של דניאל היה "דשדיוהו בגובא דארייותא" (ב"ב, שם), היתה בזה מדה-כנגד-מדה, דיסורים ממרקין אלו הביאו תועלת מרובה, דכיון דכוונתו לטובה היתה, זכה ונעשה על ידו קידוש השם, ועי' בספרי האזינו עה"פ כי שם ד' וגו' וירד דניאל לגוב אריות וכו' לקדש שמו הגדול.

ובמדרש תנחומא שם: לפי שהיה (דניאל) יודע שלסוף נפשו (של נבוכדנצר) קניטא (יכעס ולא יוסיף לתת צדקה). ומוסיף ומפרש ב"עץ יוסף" שהכוונה היא ש"אם היה יודע דניאל שיתנהג נ"נ בצדקה זו לעולם, לא היה נותן לו עצה זו". (ויפה פירש, דבאמת דניאל חשש לחלול השם, אלא שדן להיתר כיון שידע שאין זה אלא ענין זמני. ואילו לדעת חז"ל אף שלותו הזמנית היתה בה משום חילול השם).

ואפשר שלדניאל היתה בזה דרך אחרת, וסבור היה כיון שזוהי תקופה של הסתר-פנים, שוב הדבר אינו מעלה ולא מוריד, ולשיטתו אזיל - "אתא דניאל אמר: נכרים משתעבדים בכניו, איה גבורותיו, לא אמר גבור", ודעת חז"ל היא דעת אנשי כנסת הגדולה שחלקו עליו "והחזירו עטרה ליושנה" (יומא ס"ט, ב), והדברים עתיקים.